

«Ақкелін» деген нендей атау?

XIX ғасырдың екінші жартысында бұрынғы Баянауыл сыртқы округінің (дуанының) әкімшілік территориясында (аумағында) «Ақкелін» деп аталатын болыстық болғанын көпшілік біледі. Бұл болыстыққа қарасты жерде негізінен Қаржас руына жататын Анайдың ұрпақтары мекендеген. Осы болыстық сол кезде неге «Ақкелін» деп аталған? Бұл сұрақ жөнінде ел аузында әр түрлі аңыз-әңгімелер баршылық. Солардың бірін айтар болсақ, Шорман бидің баласы Мұсаны бір әдемі қыз өзі іздеп келіп, Ащы өзенінің сол жақ қанатындағы ауылға тұспа-тұс, өзеннің арғы жағында солтүстіктен оңтүстікке қарай созылып жатқан қыраттың үстінде ауылдағы адамдар көрсін дегендей атын жетектеп әрлі-берлі жүрген екен. Содан кейін осы қыратты жергілікті жұрт Мұсаның келіншегі Нақжанның құрметіне «Ақкелін» деп атапты-мыс. Осы жерде ұрпақтан ұрпаққа жеткен әңгімелерге сүйеніп айтсақ, шындығында Нақжан келбетті де көрікті болуымен қатар ақылды да, алты баланың сүйікті анасы болған жан. Ол туралы Мәшһүр Жүсіп 2013 жылы Павлодарда шыққан шығармаларының 9-шы томының 326-шы бетінде: «... Нақжан ұрғашының барып тұрған қасқа маңдайы еді», — деп жазады. Сондықтан болар Мұса Шорманов Нақжан пәниден кеткеннен кейін қайтадан үйленбей 15 жылдай өмір сүріп, 66 жасында өмірден өтті.

Сөз болып отырған қыраттың «Ақкелін» деп аталатыны рас. В. Н. Попованың 2001 жылы Павлодардағы «ЭКО» баспасынан шыққан «Ономастика. Словарь географических названий Казахстана» деген кітаптың 28-ші бетінде: «Аккелин (Ақкелін) — урочище в бывшей Аккелинской волости» деп жазылған. Мұндағы «урочище» — табиғи айрықша жер бедері, мысалы: қырат, адыр, бұйрат, үстірт, төбе.

Осы жолдар авторының пайымдауынша, аталмыш қыраттың етегінде «Ақкелін» деп аталатын шөп өскен сияқты. Енді сәл шегініс жасап айтсақ, Қарша бабаның ұрпақтары «Ақ табан шұбырынды, алқа көл сұлама» деп аталған қасіреттен кейін Сырдарияның оң жағасындағы Қаратау өңірінен 1729 жылы Баянаула аймағына мүлдем көшіп келгені тарихтан белгілі. Қаржастар сол кезде Баянауланың әр жеріне қоныстана жүріп, жоғарыда сөз қылған қыраттың маңынан өздеріне ертеден Қаратаудан жақсы таныс қалың боп өскен Ақкелінді көріп, ежелгі мекендерін естеріне түсірген шығар деуге болады. Осыдан кейін бұл қырат «Ақкелін» деп аталғаны шындыққа жанасады.

Ақкелін өсімдігі орысша «Ханделия» деп аталады (латынша: *Handelia*). Ақкелін — күрделі гүлділер тұқымдасына жататын көп жылдық шөптесін өсімдік туысы. Оның биіктігі 30-100 см, тамыры жуан, сабағы көбіне жеке өседі, төмен жағы түкті, жоғары бөлігі тықыр. Жапырақтары ұзынша, үш рет қауырсында тілімденген. Көп гүлді, пішіні түтікше тәрізді, шеті бестісті, сары түсті. Мамыр-маусым айларында гүлдеп, маусым-тамызда жемістenedі. Тұқымы ұсақ, қоңыр сары түсті.

Қазақстанның тау, дөң жоталары, қырат беткейлерінде өсетін бір түрі — түк жапырақты ақкелін (орысша: ханделия волосистолистная, латынша: *Handelia trichophylla* (schrenk) Heimerl). Ақкелін Мойынқұмда, Балқаш өңірінде, Жоңғар Алатауында, Шу, Іле тауларында, Алатау бөктерінде, Қаратауда кездеседі.

Ғалымдардың айтуынша соңғы 200 жыл шамасында Қазақстанда көптеген өсімдіктер мүлдем құрып кеткен. Дегенмен, дәл қазірде Баянаула өңірінде Ақкеліннің бар-жоғын облысымыздағы биолог ғалымдар айтар деп ойлаймыз.

Бір айта кетер жайт, Қазақстанда бірінші бөлігі «ақ» болып, атауы екі сөзден тұратын, мысалы, мынандай өсімдіктер бар: ақбақай, ақбас, ақбүйрек, аққанат, аққұлақ, ақтоқал, ақшұнақ, ақсәуле, ақшоқан, ақшатыр.

1833 жылы Баянауыл дуаны ашылып, оның жері болыстықтарға екінші рет бөлінгенде болыстық та, Ащы өзені бойындағы ауыл да «Ақкелін» деп аталды. Кеңес үкіметі орнағанда Ақкелін ауылы «Теңдік» болып өзгерді. Кейін бұл жерде «Теңдік колхозы» орнады.

Сөз соңында «Теңдік» атауына байланысты айтарымыз: «Сарыарқа самалы» газетінің биылғы 1 мамырдағы санында белгілі жерлесіміз Жамбыл Артықбаев өзінің «Кемел аға» атты көлемді мақаласының соңында: «Енді Шормановтар мен Сәтбаевтар кеткенде теңдікке жеттік деп олардың тұқымы «Теңдік колхозы» атанды» деп жаңсақ тұжырым жасаған. Өйткені Шормановтар мен Сәтбаевтарды жергілікті халық патшалық заманда да аса жоғары құрметтегені анық. Мысалы, мәшһүр Жүсіп жоғарыда көрсетілген 9-шы томның 326-бетінде: «Кеше Мұса Шорманбаласы дұшпаны кеміте алмай-тұғын жан еді», — деп жазады.

Серік Жақсыбаев,
Екібастұз қаласының құрметті азаматы,
КСРО Журналистер одағының мүшесі